

TÜRKİYE’NİN DOĞU YAHUDİLERİ ÜZERİNE ETNOGRAFİK BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Süleyman ŞANLI*

Atıf/©: Şanlı, Süleyman (2018). Türkiye’nin Doğu Yahudileri Üzerine Etnografik Bir Alan Araştırması, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ANARSAN Sempozyumu Özel Sayısı, Ekim 2018, Cilt 11 Sayı 2 , ss. 1281-1293

Özet: Tarihin eski dönemlerinden beri Anadolu’da Yahudilerin varlığına rastlanmaktadır. Tarih boyunca Anadolu’da yaşayan Yahudi topluluklarına bakıldığında Karaim, Romaniot, Aşkenaz ve Sefarad Yahudileri olarak bilinen Yahudi cemaatlerinin yaşadığı görülmektedir. Sefarad Yahudilerinin İspanya’dan gönderilmesiyle birlikte oluşan göç dalgalarının bir sonucu olarak Sefarad Yahudileri, diğer Yahudi gruplar arasında hakim Yahudi cemaati haline geldi. Yahudiler özellikle İstanbul, İzmir, Bursa ve Edirne gibi batı bölgelerinde yoğunlaşarak Osmanlı Devleti’nin farklı yerlerine dağıldılar. Yapılan bilimsel araştırma ve çalışmaların çoğu özellikle batı bölgelerinde yaşayan Yahudi cemaatleri üzerine idi. Oysa Gaziantep, Urfa, Siverek, Diyarbakır, Çermik, Mardin, Nusaybin, Cizre, Başkale ve Van gibi günümüz Türkiye’sinin doğu kesimlerinde yaşayan önemli Yahudi toplulukları da vardı.

Doğuda yaşayan Yahudi toplulukları üzerine yapılan bilimsel çalışmaların yetersizliği kaynak sayısının azlığından da anlaşılmaktadır. Bu çalışmada sunulan verilerin büyük bir kısmı İsrail’de gerçekleştirilen antropolojik bir alan çalışmasıyla elde edilmiştir. Doğu Yahudilerinin kültürüne dair bilgiler saha çalışması boyunca yapılan etnografik mülakatlara dayanmaktadır. Türkiye’nin doğu ve güneydoğusunda şuanda en azından bildiğimiz kadarıyla Yahudiler yaşamamaktadır. Bu çalışma ile bir zamanlar Türkiye’nin doğu ve güneydoğusunda yaşayan Yahudi topluluklarının kültürüne dair bir takım bilgiler verilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etnografya, Yahudiler, Kültür, Türkiye.

Makale Geliş Tarihi: 15.09.2018 / Makale Kabul Tarihi: 17.10.2018

Bu makale Turnitin programında kontrol edildi. *This article was checked by Turnitin.*

Bu makale ANARSAN sempozyumunda sunulmuş aynı başlıklı bildirinin tam metnidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Antropoloji Bölümü, suleymansanli@artuklu.edu.tr

An Ethnographic Fieldwork On Eastern Jews Of Turkey

Citation/©: Şanlı, Süleyman (2018). An Ethnographic Fieldwork On Eastern Jews Of Turkey. Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Symposium of AAHA, Special Issue, Year 11, Volume 2, October, 2018, ss.. 1281-1293

Abstract: *The presence of Jews in Anatolia date back ancient times. Jewish communities such as Karaite, Romaniot, Ashkenazim and Sephardim lived in Anatolia throughout the history. After they were sent from Spain, Sephardim became the dominant Jewish community among the other Jewish groups as a result of the migration waves. Jews were dispersed to different parts of the Ottoman State but especially concentrated in western regions such as Istanbul, Izmir, Bursa and Edirne. Most of the scientific researches and studies were mainly on Jewish communities living in the western regions.*

However, there were also Jews lived in the eastern part of the Ottoman State and today's Turkey. Especially they were living in the cities of Gaziantep, Urfa and Siverek, Diyarbakir, Çermik, Mardin, Nusaybin, Cizre, Başkale and Van. The scarcity of sources is also an evident of lack of the scientific works on Jewish communities living in the East. The data presented in this study were obtained through an anthropological fieldwork conducted in Israel. The information regarding the cultural heritage of the Eastern Jews is based on ethnographic interviews conducted during this fieldwork. As far as we know there are no Jews living in the east and southeast of Turkey. In this study, it is aimed to provide culture of the Jewish communities who once lived in the east and southeast of Turkey.

Keywords: *Ethnography, Jews, Culture, Turkey*

I. TARİHSEL KISA BİR BİLGİ

Osmanlı Devleti henüz kuruluş aşamasındayken bile Balkanlar'da, Mezopotamya'da ve Anadolu'da yüzyıllardan beridir Yahudiler yaşamaktaydı. Bunlardan ilki, geleneklerini ve kültürlerini Bizans döneminden beridir sürdüren Rumca konuşan ve Romalı Yahudiler olarak bilinen Romaniot Yahudileriydi. İkincisi ise, on beşinci yüzyılda Osmanlı Devletine Doğu Avrupa'dan, Almanca konuşulan bölgelerden gelen ve Aşkenazim olarak bilinen Yahudilerdi. Bir başka Yahudi cemaati ise uyguladıkları farklı dini törenleri olan İtalyan Yahudileriydi. Ancak, Yahudilerin İspanya'dan gönderilmesinin ardından Osmanlı Devleti, özellikle Sefarad Yahudileri için ve on beşinci, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda da binlerce Yahudi'nin yerleşimi noktasında merkezi bir konumdaydı. Zamanla Sefarad Yahudileri, eski kültürel gelenekleri ve nüfusunun da yüksek olması nedeniyle Osmanlı

Devletindeki Yahudiler arasında baskın bir topluluk haline geldi. On yedinci yüzyılın sonlarına doğru, Sefarad Yahudileri diğer Yahudi cemaatlerini domine edecek kadar güçlendi (Ortaylı,1994; Lewis, 1984; Levy, 1994; Shaw, 1991; Shmuelevitz, 1984; Braude, 1982).

Osmanlı Yahudileri üzerinde çalışan araştırmacılar genellikle bu dört ana topluluğa odaklandılar. Oysa Doğu Yahudilerinin izlerine, söz konusu bu toplulukların hepsinden rastlamak mümkün. Yazılı kaynakların yetersizliği Doğu Yahudilerinin araştırılmasındaki en büyük eksikliği oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada mevcut yazılı kaynaklar ile birlikte etnografik mülakatlar ve sözlü tarih gibi araştırma yöntemleri kullanılarak veri toplanılmaya çalışılmıştır.

II.GİRİŞ

Türkiye'deki Yahudi toplulukları üzerine çalışan tarihçiler veya araştırmacılar, genellikle doğudaki Yahudi cemaatlerini ihmal etmişler ve ağırlıklı olarak Osmanlı Yahudilerini, İstanbul Yahudilerini, İzmir ya da Trakya'daki Yahudiler üzerine araştırmalarda bulunmuşlardır (Lewis, 1984; Levy, 1994; Shaw 1991; Shmuelevitz 1984; Landau 1993). Muhtemelen, iki nedenden ötürü olduğunu düşündüğümüz sebeplerden birisi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Yahudi topluluklarına mesafenin uzaklığından dolayı ulaşmanın zorluğu. İkincisi ise, Doğu Yahudi topluluklarının, liman kentlerinde yaşayan Yahudiler, Batı Yahudileri ve Trakyalı Yahudiler ile karşılaştırıldığında önemli bir nüfusa, kayda değer bir ticarete veya kültürel faaliyetlere sahip olmadıklarından dolayı göz ardı edilmiş olabilecekleridir (Bali, 1999: 367). Bu araştırma, bir zamanlar Türkiye'nin doğusunda yaşamış ancak daha sonra İsrail'e göç etmiş bazı Yahudi topluluklarını etnografik açıdan göz önüne getirmeyi ve hatırlatmayı amaçlamaktadır.

Batıda yaşayan Yahudiler karşılaştırıldığında, Doğu Yahudileri Osmanlı devletinin daha sonraları Türkiye'nin doğusundaki en küçük gayri-müslim dini azınlık gruplarından birisini oluşturmaktaydı. Osmanlı Devletindeki Yahudilerin konumu, millet sistemi içerisinde cemaatin dini durumu ve koşullarının Doğu Yahudileri göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı Devletinin tüm bölgelerinde aynı oranda hissedildiği söylenemez. Doğal olarak kentler, kasabalar ve kırsal bölgeler arasında sosyal ve ekonomik açıdan önemli farklılıklar vardı ve İstanbul, Halep, Bursa, Edirne, Selanik, Diyarbakır, Mardin ve Musul'u eşit derecede ele almak mümkün görünmemektedir (Shmuelevitz, 1984: 29). Doğu bölgelerine yaşayan Yahudilerin bir kısmı kentlerde yaşamakta ve çok az bir kısmı da kırsal bölgelerde yaşamaktadır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan, kentli diye tabir edebileceğimiz Yahudi toplulukları genellikle kendi mahallelerinde yaşamaktaydılar (Schroeter, 1994: 285). Zaken, Yahudi topluluğunun sosyal ve kültürel yaşamının genellikle Yahudi mahallesi etrafında yapılandırıldığından bahseder (Zaken, 2007:28). Her cemaatin kendi sinagogu, Hahamı, midraş (medrese) denilen ilkokulları, mezarlıkları ve bazı bölgelerde de hastaneleri vardı. Ancak, kırsal kesimde yaşayan birçok Yahudi topluluğunun şehir merkezleriyle karşılaştırıldığında daha düşük bir nüfusu vardı. Az sayıdaki ailelerden ve genellikle yakın akrabalarından oluşuyordu. Ayrıca kırsal kesimde yaşayan Yahudi cemaatlerin toplumsal hayatı ile dini örgütlenme ve yaşam tarzları açısından batıdakilere nazaran zorlukları vardı. Bazı zamanlar, topluluğa önderlik edecek yetişmiş din adamı eksikliği yaşanabilmekte ve cemaat üyeleri çoğu zaman Yahudi dini eğitimden yoksun kalabilmekteydi. Yahudi dini kurallarına göre hayvan kesimi ve et ihtiyacı çoğu zaman başka bölgelerden yetki sahibi din adamlarını gelmesi beklenirdi. Kentlerde ise Yahudi yaşamın en merkezi parçası olarak sinagog yer almakta, sadece ritüel dualar için değil, aynı zamanda eğitim ve sosyal deneyimler için Yahudi topluluğunun çocukları için bir okul vazifesini görmektedir (Zaken, 2007: 28).

III.GÖÇ

Evrensel bir sosyal olgu olarak göç, insanların tarih boyunca zorunlu veya gönüllü de olsa maruz kaldıkları bir durumdur. Göç olayı, göç edenler bakımından insanların yalnızca bir yerden diğerine fiziksel bir hareketinden ibaret olmayıp, aynı zamanda sosyal, kültürel, ekonomik hatta duygusal ve psikolojik değişimleri de beraberinde getirmektedir. Kısacası, göç eden insanların yaşamları göç ettikten sonra tamamen değişmektedir. Hiçbir insan yıllarca belki de yüzyıllarca yaşadığı toprakları durup dururken terk edip, dilini bile bilmedikleri bir yere gitmek istemez. Dolayısıyla bütün göçlerin itme ve çekme faktörleri tarafından motive edildiğini görmekteyiz. Bu çalışmada sözü edilen Yahudilerin gönüllü olarak ya da zorunlu olarak hepsinin geçerli bir göç nedeni ve hikayesi vardı. Görüşmecilerimize Yahudilerin hepsi göç ettiği için Türkiye'nin Doğusunda şu anda Yahudiler yaşamamaktadır.

Tablo 1. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra Doğu Yahudilerinin nüfusu, 1927-1965.

Vilayetler	Nüfus Sayımı				
	1927 ¹	1945 ²	1955 ³	1960 ⁴	1965 ⁵
Gaziantep	742	327	151	141	152
Diyarbakir	392	441	21	12	34
Hakkâri	43	34	2	1	0
Mardin	490	17	7	12	9
Urfa	318	234	11	2	14
Van	129	132	76	9	91
Toplam	2,114	1,185	268	177	300

Kaynaklar

1-1927. Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Tesrinievel 1927 Umumi Nüfus Tahriri: Türkiye Nüfusu İstatistik Yıllığı / Annuaire Statistique IV (1930-31), İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatından, sayı 14, s. 61- 62, (Ankara 1931).

2-1945. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye İstatistik Yıllığı / Annuaire Statistique de Turquie, cilt 18, no: 328, s. 46 (Ankara, 1950).

3-1955 Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (Republic of Turkey, Prime Ministry, General Statistical Office), 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı: Türkiye Nüfusu, (23 October 1955 Census of Population: Population of Turkey), (Ankara, 1961).

4-1960 Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı: Türkiye Nüfusu (Republic of Turkey, Prime Ministry, State Institute of Statistics, Census of Population, 23 October 1960 Population of Turkey) (Ankara 1965).

5-1965 Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı: Türkiye Nüfusu (Republic of Turkey, Prime Ministry, State Institute of Statistics, Census of Population, 23 October 1965 Population of Turkey) (Ankara 1970).

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Kurtuluş Savaşı'nın başlaması ile ülkenin farklı bölgelerindeki gayrimüslimler göç etmeye başladı. Türkiye Yahudilerinin bir kısmı gönüllü veya zorunlu olarak göç etmek durumunda kaldılar. Önceleri Filistin, daha sonra İsrail'in kurulması ile birlikte, Türkiye Yahudileri için burası öncelikli bir tercih haline geldi. Göçlerden dolayı Türkiye'deki Yahudi nüfusu azalmaya başladı (Toktaş, 2006; Weiker, 1988; Toktaş, 2007).

Doğuda yaşayan Yahudiler için ise sözü edilen durum dışında göç etmeleri için ayrıca ekonomik, sosyal ve politik faktörler de etkili olmuştur. 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından başlayarak İsrail devletinin kurulmasıyla birlikte Yahudilerin doğudan göç etmesi belli aralıklarla devam etmiştir. Yazılı belgelere dayanarak Türkiye'nin doğu Yahudileri arasında bilinen ilk büyük göç hareketi, 1896'da Urfa Yahudilerine ait olduğu görülmektedir (Israelites de Turquie). Kırk iki kişiden oluşan olan on aile, Kudüs'e göç etmiştir. Topluluğun yaşlılarının hikayelerine göre, kervanlar halinde eşekler ile önce Halep'e gittiler uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra Kudüs'e vardıklarını belirtmişlerdir. İlk göç eden insanlar ekonomik bakımdan fakirdi; Eşyalarının çoğunu Urfa'ya bırakmışlardı. Sadece yolculuklarını finanse etmek ve yolculuk esnasında kendilerinin ve yük hayvanlarını ihtiyaçlarını karşılayacak kadar eşya yanlarına almışlardı. Urfa ve Siverek Yahudilerinden sonra Diyarbakır'daki Çermik Yahudileri, 1916'da Kudüs'e göç etmişlerdir.

Türkiye'nin Doğu Yahudileri İsrail'e gitmek için farklı yollar ve güzergahlar kullanmışlardır. Örneğin İskenderun limanı, doğuda yaşayan Yahudiler açısından İsrail'e gitmek için önemli bir merkezdi. Gaziantep, Diyarbakır ve Urfa Yahudilerinin bir kısmı İsrail'e İskenderun limanı üzerinden kargo gemileriyle ulaşmışlardır. Doğuda yaşayan Yahudilerin aynı anda göç ettiklerini söyleyemeyiz. Önce her aileden bir veya iki kişi İsrail'e gitmiş ve bir süre oturduktan ve yaşadıktan sonra ailenin geri kalanını çağırarak yanlarına almışlardır (görüşme notları).

IV.KÜLTÜR

Doğu Yahudilerinin göçü sadece fiziksel bir göç değil, aynı zamanda kültürel bir göç anlamına da gelmekteydi. Zengin kültürel yaşamlarının yanısıra Yahudi geleneklerini ve yemeklerini de beraberlerinde taşıdılar. Beraberinde taşıdıkları bu kültürü şimdi koruyor ve gelecek nesillere aktarıyorlar.

Türkiye'nin doğusundaki Yahudiler küçük bir dini azınlık olduklarından yaşamları ve kültürleri yerel toplumla birçok yönden iç içe geçmekteydi. Yemekleri ve giyim tarzları yerli halktan çok farklı değildi. Ancak, Türkiye'nin batısında yaşayan Yahudiler ile doğu Yahudileri arasında da bir takım kültürel farklılıklar söz konusuydu. Batı bölgelerinde yaşayan Yahudiler şehirlerde yaşıyor ve daha çok kentleşmişlerdi. Doğu Yahudileri ise küçük şehirlerde ve kasabalarda yaşıyor bu yüzden kentleşme oranı oldukça düşüktü. Batıda yaşayan Yahudiler bankacılık ticaret gibi gelir düzeyi yüksek meslekler icra ederken, Doğudaki Yahudiler çoğunlukla terzi, seyyar satıcılık ve esnaflık gibi meslek gruplarında varlıklarını sürdürmekteydi.

Genel olarak, doğu Yahudilerinin dini ritüelleri ve ibadet uygulamaları, Yahudi geleneklerinin ve uygulamalarının sözlü aktarımına dayanıyordu. Atalarından aldıkları geleneği muhafaza ederek bunu sürdürmekteydiler. Mesela, baba sinagogdaki dini ibadete katıldığında, çocuklarda bunu örnek alarak devam ettirirlerdi. Doğunun yaşam şartları ve ekonomik koşulları birçok Yahudi'nin dini pratiğini etkileyebiliyordu. Bazen sinagogdaki dini ritüellere düzenli olarak katılamayabiliyorlardı. Ancak, Purim ve Yom Kippur gibi büyük dini bayramlarda sinagoglar çok kalabalık olurdu. Dini lider olan Haham, sinagogdaki ritüel dua ve ibadete öncülük eden en önemli din adamıydı. Hahamlar, Yahudi toplumu içerisinde birden fazla görev icra edebiliyorlardı. Hahamlar, sinagogda Tevrat'ı okuyup açıklamalarının yanı sıra çoğu zaman Şohet (Yahudi Dini usullerine göre et kesimi yapan kişi) ve Hazan (Yahudilikte güzel sesli, duaların anlamına vakıf ve bunları okuyabilen din görevlisi) görevlerinde de bulunurlardı. Yahudilerin yaşadıkları mahallelerde Yahudi nüfusunun büyüklüğüne göre bir yada iki sinagog bulunabilmekteydi. Çünkü, sinagoglar Yahudilerin yaşamında merkezi bir yer konumundaydı. Sadece dini hizmetler sunmanın yanı sıra Yahudi çocukları için bir nevi okul olarak da vazife görmekteydi (K.2., K.3.,K.4.,K.5.).

Saha araştırması esnasında kaynak kişilerimden hiçbiri, inançlarını, dini ibadetlerini yerine getirmede yerel halk hakkında herhangi bir olay veya anlaşmazlıktan bahsetmedi.

“Komşularımız ile çok samimi ve iyi ilişkilerimiz vardı. Müslüman dostlarımız ile bir sürtüşme olmadı. Biz onlara, onlar da bizlere özgürce misafir oluyordu” diyor. (K.1)

Yahudiler, Türkiye'nin doğu ve güneydoğusundaki Müslüman çoğunluk toplumu arasında varlıklarını sürdüren küçük gayrimüslim azınlıklardı. Aynı mahallede, birbirine bakan evlerde yaşadılar. Yahudilerin yaşadıkları yer

çoğunlukla Yahudi Mahallesi olarak bilinir ve yerli halk tarafından da bu şekilde adlandırılırdı. Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan kadastro ve mahkeme kayıtlarında Yahudi Mahallesi veya Yahudiyen Mahallesi (Yahudi Mahallesi) olarak geçmektedir. Mardin ve Nusaybin'deki Yahudilerin Yahudiyen Mahallesi (Yahudi mahallesi) diye adlandırdıkları mahalleleri vardı. Yahudi mahallesi, Yahudiler için fiziksel bir mekan olmasının ötesinde sosyal bir özellikte taşımaktaydı. Yahudiler arasındaki sosyal uyum ve dayanışma çok güçlüydü. Yahudi toplumunun sosyal ve kültürel hayatı genellikle Yahudi mahallesinin etrafında yapılandırıldığı söylenebilir (K.3.,K.4.,K.5). Saha araştırmasındaki mülakatımız esnasında bir görüşmecimizin ilginç bir şekilde Diyarbakır'da iken yaşadığı mahalledeki adresini unutmayıp hala hatırladığına şahit olduk. Görüşmecimiz ev adresini “*Arap Şeyh Mahallesi, Kara Sokak, numara 2. (Arap Şeyh Mahallesi, Kara Sokak, Sayı 2*” (K.6) olarak belirtti. Bir başka görüşmecimiz “*mahallede ekmek pişirip, nehirden evlerine su taşıdıklarını*” belirtti (K.1.) Yahudilerin işyerleri ise yaşadıkları mahalleden dışındaydı.

Doğuda yaşayan Yahudilerin nüfusu çok büyük değildi. En küçük Yahudi topluluğu ortalama en az elli aileden oluşuyordu. En büyüğü ise yaklaşık 150 ile 200 arasında. (K.6). Görüşmecilerimiz, ailelerin benzer özelliklerinden bahsettiler. Yahudi ailelerinin geniş ailelerden oluştuğunu, küçük bir topluluk olduklarından genelde tüm Yahudilerin birbirlerini tanıdığını ve topluluğun büyük bir çoğunluğunun birbiri ile akraba olduklarını ifade ettiler. Yahudilerin yaşadıkları evler, mimari yapıları bakımından yerel halkın evleri ile aynıydı. Ancak, evin büyüklüğü ve oda sayısı ailenin genişliği ile ailenin mali durumuna bağlıydı. Dede, baba, oğullar, kısacası aile fertlerinin hepsi aynı evde birlikte yaşıyorlardı. Doğu Yahudilerinin çoğunun kendi evleri vardı. Bazı yoksul aileler kiracıydı ve kiralık evlerde yaşıyorlardı. (K.2., K.3.,K.4.,K.5., K.6.).

Yahudiler arasındaki evlilikler her ne kadar şimdi değişmiş olsa da göç etmeden önceki dönemde erken yaşlarda gerçekleşmekteydi. Göç öncesi dönemde kızlar on dört veya on beş yaşlarında, erkekler ise on yedi veya on sekiz yaşında evlenebiliyorlardı. Yahudi toplulukları nüfusu az olduğundan ve insanlar aynı mahallede yaşadıklarından, herkes birbirini tanırdı. Bu nedenle, Doğuda yaşayan Yahudiler arasında kız arkadaş-erkek arkadaşı ilişkileri olmazdı. Aile ziyaretleri düğünler veya bayramlar vesilesiyle erkekler ve kızlar birbirlerini görür ve tanırdı. Örneğin erkek, ailesine müstakbel gelin adayı hakkında niyetini ifade ederdi. Ailesi onayladıktan sonra Yahudi toplumu içinde ve her iki aile arasında saygı duyulan bir kişi kızı istemek için arabuluculuk rolünü üstlenirdi. Doğu Yahudileri arasında yapılan düğünler genellikle cuma gecelerinde gerçekleştirilirdi. Düğün töreni,

damadın evinin avlusunda yapılırdı. Yahudiler Müslüman arkadaşlarını, komşularını ve iş arkadaşlarını da düğünlerine davet ederlerdi. Gaziantep'te bir bankada çalışan Elisabeth Haseki, meslektaşlarını düğününe davet etmiştir (K.2., K.3.,K.4.,K.5).

Doğu Yahudilerinin giyim kuşamlarının nasıl olduğuna dair sorularımıza görüşmecilerimiz genellikle yerli halkın giyim kuşamı ile aynı olduğunu ifade ettiler. Ancak, elbiseler ve giyim tarzı doğudan batıya doğru gelindiğinde daha modern hale gelmektedir. Doğuda yaşayan Yahudiler daha geleneksel kıyafetler giyerken batı bölgelerinde Yahudilerin giyim tarzı modernleşmektedir. Örneğin Cizre, Mardin ve Diyarbakır Yahudilerinin kıyafeti daha yerel ve gelenekselken, Urfa, Van ve Gaziantepli Yahudilerin daha modernidir. Ancak, Şapka ve Kılık-kıyafet kanunu geçtikten sonra erkekler pantolon, takım elbise ve şapka giymeye başladılar. Bununla birlikte kadınlar da modern kıyafetler giymeye başladılar. Başkale / Van, Urfa ve Gaziantep Yahudilerinin, doğudaki diğer Yahudi toplulukları arasında görünüş ve yaşam tarzı açısından daha modern olduğu ifade edildi (K.3.,K.4.,K.5.).

Yahudilerin yeme ve içme alışkanlıklarının yaşadıkları kültürden büyük ölçüde etkilendiğini görmekteyiz. Yemekler çoğunlukla et ve sebze gibi yemeklerden oluşuyordu. Et yemekleri arasında daha çok kuzu ve koyun etleri yenirdi. Hayvanlar kesim konusunda Yahudi dini inancına göre yetkili bir şohet veya haham tarafından kesilirse yenebilirdi. Doğu Yahudileri, tüketilen gıdaların, dini inançlarına uygun olması konusunda çok hassaslardı. Kaşer (Kosher) başka bir tabir ile Yahudi inancına göre helal yemek yemeye dikkat ederlerdi. Et ve süt ürünleri için ayrı tencereler, tavalar ve bıçaklar kullanırlardı (K.4.,K.5,K.6.)

Doğu da yaşayan Yahudi kadınlarının davranış kalıplarının, büyük ölçüde gelenekler, adetler ve din tarafından şekillendirildiğini görmekteyiz. Kadınların içinde yaşadıkları yerel toplumdan da etkilendikleri ifade edilebilir. Yahudi toplulukları tıpkı Müslüman komşuları gibi, ataerkil bir aile sistemine dayanıyordu. Kadınlar daha düşük ya da ikinci sınıf insanlar olarak görülmezdi, ama erkekler kadar eşit statüye sahip oldukları da söylenemezdi. Yahudi kadınlarının çoğu, evlerinin dışında başlarını örtmek için başörtüsü ve bedenlerinin görünmemesi için de çarşaf giyerlerdi. Ayrıca, tek başlarına pazara veya diğer halka açık (kamusal) alanlara gitmelerine izin verilmiyordu; Genellikle eşleri veya yakınları olan bir erkek onlara eşlik ederdi (K.2.,K.3,K.5.,K.6.)

Genel olarak, doğu Yahudilerinin ekonomik koşulları kırsal bir toplumun tipik bir örneği gibiydi. Nüfusun çoğunluğu fakir ailelerden oluşuyordu.

Kasaba ve şehirlerdeki Yahudiler esnaf ve sanatkârlardan oluşuyordu. Doğu Yahudileri arasında ayakkabıcılık, seyyar satıcılık, hırdavatçılık, manifaturacılık gibi meslekler yaygın olarak görülmekteydi. Yahudi toplulukları arasında zenginler birkaç aileyi geçmez ve aralarında varlıklı tüccarlar da bulunmaktaydı. Kuyumculuk mesleği ile uğraşanlar da vardı. Yahudi tüccarlar, ticaret yaptıkları yerlerin ekonomilerini geliştirmiş ve büyük katkılarda bulunarak arttırmışlardır. Yaşadıkları dönemde şehir ve köy arasındaki ulaşım zordu. Yahudiler Çerçilik veya Attarlık, şehirdeki ürünleri köylere ve köylerdeki ürünleri de kentsel pazarlara taşımışlardır. Haftada bir veya iki yüklü katır veya eşekle köylere giderek alış veriş yapar, ticaretlerini genişletirlerdi. Böylece, yerel halka ekipman ve malzeme sağlayarak kırsal ve kentsel ekonominin önemli bir parçası haline gelmişlerdir. Müslüman esnaflarla, tüccarlarla da iş ortaklığı yapan çok az sayıda Yahudi'nin olduğuna dair görüşmecilerimizden bilgi edindik. Doğu Yahudileri arasında, İsrail'e göç ettikten sonrada Türkiye'de iken sahip oldukları mesleklerini İsrail'de sürdürmeye devam etmişlerdir. Ancak, belli bir zaman geçtikten sonra farklı meslekler ile meşgul olmaya başlamışlardır (K.2,K.4.,K.5,K.6.).

Doğu Yahudileri genel olarak düşük bir okuryazarlık oranına sahipti. Gaziantepli Yahudiler, okuryazarlık açısından en yüksek orana sahip Yahudi cemaati idi. Bunun dışında, Doğu Yahudi toplulukları içerisinde Haham gibi dini görevliler, okur yazarlık bakımından en çok ön plana çıkan topluluk mensuplarıydı. Dini eğitim almak için sinagoga daha çok Yahudi erkekleri giderdi. Erkeklerin sinagoga gidip ilk dini bilgilerini öğrenmesi bir nevi gelenektir. Hahamların rehberliğinde İbranice, dini dualar ve nasıl ibadet edilmeli gibi dini öğretileri sinagogda öğrenirlerdi (196). Yahudiler çocuklarını devlet okuluna göndermeden önce sinagogda dini eğitimden geçmelerine büyük önem veriyorlardı. Çocuklarını devlet okuluna göndermek istemeyen bazı dindar Yahudi ailelerinin de olduğunu belirtmek gerekir. Doğu Yahudilerinin büyük bir kısmı kızları okula göndermezlerdi. Kızlar daha çok evde annelerine ev işlerinde yardımcı olmak ve ev işlerinin nasıl yapılacağını öğrenmek için annelerinin gözetiminde bulunurlardı. Eğitimin zorunlu hale gelmesiyle birlikte kız-erkek bütün Yahudi çocuklar okula gitmeye başladılar (K.4.,K.5,K.6.).

Dini günler ve bayramlar Doğu Yahudileri için kutsal olarak kabul görüldüğünden, böyle önemli günleri de aile üyeleri birlikte kutlamaya özen gösterirlerdi. Şabat gününe ek olarak, Yahudiler tarafından kutsal kabul edilen ve Tevrat'ta da geçen beş dini bayram kutlanırdı. Bu gün ve bayramlar, Yahudi yeni yılı Rosh Hashana; Yom Kippur, Kefaret Günü; Sukkot, Çardak Bayramı; Pesah, Mısır'dan çıkışını anlatan Mayasız Ekmek

Bayramı; Fısıh Bayramı; ve Shavuot, Sina Dağı'nda Yahudileri Tevrat'ın verilmesidir.

V. SONUÇ

Yahudilerin, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yüzyıllardan beridir yaşamış olan eski dini azınlık gruplarından biri olduğu düşünülebilir. Yahudilerin bölgedeki varlığına hem İslam öncesi dönemde hem de İslam'ın bölgeye yayılmasının ardından, Osmanlı Devleti ve Türkiye'de de görülebilir. Araştırmalarımız esnasında kaynak kişilerden elde ettiğimiz bilgilere göre şu anda bölgede yaşayan Yahudi bulunmamaktadır. Farklı zaman dilimlerinde Doğu Yahudileri değişik göç yollarını takip ederek İsrail'e göç ettiler. Bu göçlerin bir kısmının gönüllü bir kısmının da zorunlu nedenlerden dolayı gerçekleştirilmiştir. Aksi takdirde görüşmecilerimizin hiçbiri doğup büyüdüğü topraklardan göç etmek istemediklerini ifade etmişlerdir.

Yahudiler bölgede yaşadıkları süre boyunca içinde yaşadıkları toplumda dini ibadet ve ritüeller dışında yerel toplumdaki çok farklı bir yaşam tarzı sürdürmemişlerdir. Yahudilerin sosyal yaşamları ve kültürleri birlikte yaşadıkları yerli toplumununkiyle benzer özellikler taşımaktaydı. Dolayısıyla Yahudilerin birlikte yaşadıkları yerel toplulukların normlarını kolaylıkla benimsedikleri ve uyum sağladıkları söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Israelites de Turquie. (1906). *Bulletin Mensuel Alliance Israelite Universelle*, 66-67.
- Bali, R. (1999). Diyarbakır Yahudileri. In Ş. Beysanoğlu, M. Koz, & Diğerleri, Diyarbakır: Müze Şehir (pp. 367-389). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Braude, B. (1982). Foundation Myths of the Millet System. In B. Braude, & B. Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire* (pp. 69-89). New York: Holmes & Meier Publishers.
- Galante, A. (1961). *Histoire des Juifs de Turquie* (Vol. 4). İstanbul, Türkiye: The Isis Press.
- Levy, A. (1994). *The Jews of the Ottoman Empire*. New Jersey, USA: Darwin Press.
- Lewis, B. (1952). *Notes and Documents from the Turkish Archives: A Contribution to the History of the Jews*. Jerusalem: Israel Oriental Society.
- Lewis, B. (1984). *The Jews of Islam*. Princeton: Princeton University Press.

- McCarthy, J. (1994). Jewish Population in the Late Ottoman Period. In A. Levy, *The Jews of the Ottoman Empire* (pp. 375-399). Princeton, New Jersey USA: Darwin Press.
- Ortaylı, İ. (1994). Ottomanism and Zionism During the Second Constitutional Period 1908-1915. In A. Levy, *The Jews of the Ottoman Empire* (pp. 527-539). New Jersey, USA: Darwin Press.
- Rodrigue, A. (2003). *Jews and Muslims: Images of Sephardi and Eastern Jewries in Modern Times*. United States of America: University of Washington Press.
- Schroeter, D. J. (1994). Jewish Quarters in the Arab-Islamic Cities of the Ottoman Empire. In A. Levy, *The Jews of the Ottoman Empire* (pp. 285-301). New Jersey, USA: The Darwin Press.
- Shaw, S. J. (1991). *The Jews of the Ottoman Empire and Turkish Republic*. London: Macmillan.
- Shmuelevitz, A. (1984). *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and the Sixteenth Centuries*. Leiden: E.J Brill.
- Toktaş, Ş. (2007). Citizenship and Migration from Turkey to Israel: A Comparative Study on Turkish Jews in Israel. *East European Quarterly* , XLI (2), 117-148.
- Toktaş, Ş. (2006). Turkey's Jews and Their Immigration to Israel. *Middle Eastern Studies* , 42 (3), 505-519.
- Weiker, W. F. (1988). *The Unseen Israelis: The Jews from Turkey in Israel*. London: The Jerusalem Centre for Public Affairs, Centre for Jewish Community Studies.
- Zaken, M. (2007). *Jewish Subjects and Their Tribal Chieftains in Kurdistan*. Boston: Brill.

EK 1: Kaynak Kişiler

Kod	Cinsiyet	Yaş	Meslek	Yaşadığı Yer
K1	Kadın	1944	Ev Hanımı	İsrail
K2	Kadın	1939	Ev Hanımı	İsrail
K3	Kadın	1937	Ev Hanımı	İsrail
K4	Erkek	1931	Emekli Memur	İsrail
K5	Erkek	1950	Eczacı	İsrail
K6	Erkek	1933	Tüccar	İsrail